

ההזדמנות הרביעית

חומש במדבר מחזיר אותנו אל סיפור העלייה שעזבנו לקראת סוף חומש שמות. עם ישראל יצא ממצרים להר סיני, שם קיבל את התורה ועשה את עגל הזהב. שם נסלח להם לאחר תחנוניו של משה, ושם הם גם בנו את המשכן וחנכוהו בראש חודש ניסן, כמעט שנה אחרי היציאה ממצרים. עכשיו, כעבור חודש, הם מוכנים לצאת לדרך, לחלקו הבא של המסע: מסיני אל הארץ המובטחת.

והנה – עיכוב משונה בסיפור. עשרה פרקים עוברים עד שבני ישראל מתחילים סוף סוף במסע (במדבר י, לג). תחילה בא מפקד אוכלוסין. ואז מופיעים פירוט של היערכות השבטים סביב אוהל מועד; דיווח ארוך על הלויים למשפחותיהם ועל תפקידיהם של כל משפחה; מצוות שעניינן טהרת המחנה ומעילה, דין סוטה ודיני הנזיר; קרבנות הנשיאים בחנוכת המזבח וקידוש הלויים; ועוד מצוות והנחיות הקשורות להתכוננות למסע. רק אז יוצאים בני ישראל לדרך. מדוע דרושה שרשרת ארוכה זו של סטיות לכאורה מן העלייה?

קל לחשוב על התורה כעל ספר המגולל מאורעות בסדר התרחשותם, ומשבץ בסיפור זה קטעים שעניינם מצוות. התורה היא, לפי הסתכלות זו, ספר של היסטוריה פלוס חוקים. כך וכך קרה, ואלו ואלו הן המצוות שאנו נדרשים לקיים, ובין הסיפור

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

למצוות יש איזה קשר, לפעמים ברור (כגון באותן מצוות שמצוין בהן כי טעמן הוא זכירת עבדות מצרים או יציאת מצרים) ולפעמים ברור פחות.

אלא שהחלקים הסיפוריים-היסטוריים בתורה אינם רק סיפור היסטוריה. התורה עניינה האמתות המתגלות עם הזמן. זהו אחד ההבדלים הגדולים בין ישראל הקדומה ליוון הקדומה. ביוון ניסו להגיע לאמת מתוך התבוננות בטבע וחשיבה בהיגיון. הראשונה הניבה את המדע, מהשנייה נולדה הפילוסופיה. בישראל, לעומת זאת, מצאו את האמת בהיסטוריה: באירועים ובמה שאלוהים אמר לנו ללמוד מהם. המדע עניינו הטבע; היהדות עניינה טבע האדם. ויש הבדל גדול בין השניים: בטבע אין רצון חופשי. מדענים רבים טוענים שרצון חופשי אינו קיים כלל, גם לא אצל האדם. אלא שהרצון החופשי הוא המאפיין המכונן של האנושות. אנחנו מה שאנחנו בחרים להיות. שום כוכב-לכת אינו בוחר לקיים תנאים המאפשרים התפתחות חיים. שום דג אינו בוחר להיות גיבור. שום טווס אינו בוחר להיות יהיר. אבל בני אדם בוחרים. ומן העובדה הזו נולדת הדרמה הגדולה המתחוללת לאורך כל התורה: איך יכול החופש להתקיים בצוותא עם סדר? הדרמה הזו מוצגת על במת ההיסטוריה, והיא נפרסת על פני חמש מערכות שבכל אחת מהן סצנות רבות.

מתכונתו הבסיסית של הסיפור דומה בכל חמש המערכות. בתחילת כל מערכה, אלוהים יוצר סדר. ואז באים בני האדם ויוצרים אי-סדר. התוצאות נוראות. ואלוהים מתחיל מחדש, בצער רב אך בלי לאבד את אמונתו באדם; האדם, אותה צורת-חיים יחידה שאלוהים עשאה בצלמו, ואשר רק לה נתן את מתנתו היחידה במינה, את היכולת השמורה לאלוהים ולאדם בלבד, הלא היא החופש לבחור.

המערכה הראשונה מסופרת באחד־עשר הפרקים הראשונים בספר בראשית. אלוהים בורא עולם מסודר, ואז יוצר את האדם עפר מהאדמה ונופח באפיו נשמת חיים. אבל בני האדם חוטאים: חוטאים אדם וחוה, וחוטא קין, וחוטאים בני דור המבול. הארץ מלאה חמס. אלוהים מביא על העולם מבול ומתחיל מחדש, וכורת את בריתו עם נוח. אך לא אורכים הימים והאנושות חוטאת שוב, בבניית מגדל בבל (שהיא, כפי שטענתי במקומות אחרים, מקרה ראשון של אימפריאליזם). אלוהים מתחיל אפוא שוב. הוא מחפש דמות מופת שתראה לעולם כיצד להיות מתוך נאמנות לדבר האלוהים. הוא מוצא את אברהם ואת שרה.

המערכה השנייה מתפרסת על פני יתרת ספר בראשית. הסדר החדש, הסדר של עידן האבות, מתבסס על משפחה ועל נאמנות, אמון ואהבה. אך גם בו מתחילים הקלקולים. מתיחויות מתגלעות במשפחת אברהם, ואז באוהל יצחק, ובדור הבא בבית יעקב, בין נשותיו ובין ילדיו. עשרה מבני יעקב מוכרים את הבן האחד־עשר לעבדות. זה השיא. זוהי מתקפה ישירה נגד החופש. האסונות ממחרים לבוא. לא מבול הפעם כי אם רעב, הגורם למשפחת יעקב לצאת לגלות במצרים, מקום שם עתידים כל צאצאיהם להיות לעבדים. אלוהים מתכוון עתה להתחיל שוב מחדש. הפעם לא עם משפחה אלא עם אומה – גלגולה הנוכחי של המשפחה ההיא.

למערכה השלישית מוקדש רוב ספר שמות. אלוהים פודה את בני ישראל ממצרים, ממש כפי שהציל אי־אז את נוח מהמבול. וכמו עם נוח, וכמו עם אברהם, הוא כורת בסיני ברית – והיא נרחבת הרבה יותר מקודמותיה. ברית זו היא מתווה לסדר חברתי, להעמדת חברה שלמה על אדני החוק והצדק. אבל שוב פורעים בני האדם את הסדר ומחוללים תוהו, הפעם באמצעות עשיית

העגל ארבעים יום בלבד לאחר ההתגלות האדירה. ה' מאיים בחורבן חדש, במחיית כל עם ישראל: הוא יתחיל שוב מחדש עם אדם אחד, הפעם עם משה, כפי שעשה עם נוח ועם אברהם (שמות לב, י). רק תחינתו הנרגשת של משה מסכלת את האפשרות הזו. אך ה' מתחיל בכל זאת מחדש: הוא מייסד סדר חדש, רביעי.

המערכה הרביעית מתחילה בתיאורו של הסדר הזה. התיאור ארוך במידה יוצאת מגדר הרגיל. הוא מתחיל בפרשת תרומה (אמנם, סיפור חטא העגל משובץ לאחר מכן, בפרשת כי־תשא), ונמשך על פני סוף חומש שמות ועל פני כל חומש ויקרא. בסדר החדש הזה, אלוהים איננו רק מנהלה של ההיסטוריה ונותן החוקים. מעתה הוא גם משרה את שכינתו הקבועה בקרב בני ישראל, באמצע המחנה. לשם כך נבנה המשכן, ולשם כך ניתנים דיני הטהרה והקדושה, ולצדם דיני האהבה והצדק, התופסים יחד את רוב רובו של חומש ויקרא. הטהרה והקדושה נדרשות משום שאלוהים נעשה לפתע קרוב אלינו. שכינתו יורדת ארצה ונחה במשכן, וכל הקרב אליה חייב להיות קדוש וטהור.

אחרי כל ההכנות הללו, בתום כינון הסדר הרביעי, בני ישראל מוכנים לצאת להמשך מסעם; אך זאת לא לפני מבוא ארוך. מבוא זה, המשתרע על פני עשרת הפרקים הראשונים של חומש במדבר, כל כולו עניינו יצירת תחושה של סדר בתוך המחנה. לשם כך נדרש המפקד, ולשם כך בא הפירוט של מיקום השבטים, ולשם כך נחוץ גם התיאור הארוך של תפקידי הלויים, השבט המתווך בין העם לבין השכינה. לשם כך גם באים, בפרשת השבוע הבא, דיני המעילה והסוטה והנזיר, המכוונים כנגד שלושת הכוחות המסכנים כל סדר חברתי: הגזל והניאוף והשכרות. ה' כמו אומר לבני ישראל: כך נראה סדר. לכל איש ולכל אישה תפקיד משלו במשפחה, בשבט ובאומה. כל אחד נמנה, כל אחד נפקד,

ומקומו של איש אינו נפקד. שמרו על הסדר הזה והגנו עליו, כי בלעדיו לא תוכלו להיכנס לארץ, להילחם את מלחמותיה ולהקים בה חברה מופת.

אבל לא. כמסופר בהמשך החומש, בני ישראל מתגלים כאויב הגדול ביותר שלהם עצמם. הם מתאוננים על האוכל. מרים ואהרן מתלוננים על משה. הדברים מגיעים לידי אסון בפרשת המרגלים. עם ישראל אכול הייאוש מוכיח שעדיין אינו בשל לחופש. שוב, כמו בחטא העגל, בוקה ומבוקה ומבולקה במחנה. שוב מאיים ה' לכלות את האומה ולהתחיל מחדש עם משה (במדבר יד, יב). שוב מתחנן משה מעומק לבו ומציל את המצב. ה' מחליט להתחיל שוב – עם הדור הבא. הוא גוזר על דור יוצאי מצרים ארבעים שנות נדודים במדבר, עד שכולו ימות ויקום דור חדש. ספר דברים הוא ההקדמה למערכה החמישית – שגוף מעשיה יחל בימי יהושע בן נון.

מוזר הוא סיפורו של עם ישראל. פעם אחר פעם הוא מתפצל. בימי בית ראשון התחלק לשתי ממלכות. בשלהי ימי בית שני נקרע בין זרמים וכתות יריבים. כך קרה גם בעידן המודרני, בתחילת המאה התשע־עשרה, עם בוא השסע בין שומרי מצוות וחילונים במזרח אירופה, ובין אורתודוקסים לאחרים במערב. השסעים הללו טרם אוחו.

והעם הזה שב וקורא בסיפור המסופר חמש פעמים בתורה. חמש פעמים אלוהים בורא סדר, בני אדם יוצרים תוהו, אסון מתחולל וה' מתחיל אתנו מחדש. האם הסיפור הזה לא ייגמר לעולם? כך או אחרת, אין זה מקרה ששבת פרשת במדבר חלה בדרך כלל, והשנה הנוכחית בכלל זה, בשבת שלפני חג מתן

תורה. הקב"ה אינו נלאה אף פעם להזכירנו שהאתגר המרכזי המונח לפתחו של האדם, בכל זמן ועידן, הוא לקיים את החופש בצוותא עם הסדר. זה יכול לקרות כאשר בני אדם בוחרים לשמור על מצוות ה'; את מצוות בני נוח שניתנו לאנושות לאחר המבול, או, ליהודים, המצוות הרבות מהן שניתנו לבני ישראל אחרי יציאת מצרים.

החלופה, כאז כן היום, היא שלטון הכוח – שבו, כדברי ההיסטוריון היווני תוקידידס, החזקים חופשיים לעשות כאשר יחפצו, והחלשים סובלים כאשר יחפצו החזקים. חופש זה איננו החופש שהתורה מתווה לנו, ואיננו מרשם לאהבה ולצדק. מדי שנה אנו מתכוננים לחג השבועות בקריאת פרשת במדבר, ושומעים את קריאתו של אלוהים האומר לנו כי כאן, בתורה ובמצוותיה, מותווית הדרך ליצור חופש המכבד את הסדר וסדר חברתי המכבד את החופש של האדם. אין דרך אחרת.